

ЗЛОЧИНИ ЧЕРВОНОАРМІЙЦІВ В ПЕРІОД ПРЕВЕНТИВНОЇ РАДЯНІЗАЦІЇ ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Леньо П. Ю. (Ужгород)

У статті, на основі архівних матеріалів, розкривається маловідома проблема злочинних діянь червоноармійців на території Закарпатської України. Серед документів: скарги цивільного населення, реляцій органів влади, розслідування обставин справи. Архівні відомості підтвердили інформацію, яка міститься в усно-історичних джерелах. Автор приходить до висновку про систематичний характер сваволі вояків на всій території Закарпаття, які нерідко поводилися з місцевим населенням, не як «визволителі», а завойовники. Отримані в результаті дослідження відомості дозволяють скоригувати романтизований образ «визволителів» та створити більш реалістичний образ червоноармійців.

Ключові слова : превентивна радянська окупація, Закарпатська Україна, Червона Армія, «визволителі», реквізиції, пограбування, злочини, розслідування, скарги постраждалих, військова та цивільна адміністрація.

Постановка проблеми. Радянське покоління 1950-х – поч. 1980-х рр., зросло на книжках та фільмах про подвиги радянських воїнів, які врятували світ від «коричневої чуми». Позитивна глорифікація Червоної Армії в країні Рад була безальтернативним каноном, хоча про злочинні діяння червоноармійців в роки Другої світової війни ще на поч. 1960-х рр. згадував югославський комуністичний діяч Мілован Джилас у відомій автобіографічній книзі «Бесіди зі Сталіним» [13]. Однак закордоном до кін. ХХ ст. ця тема мало приваблювала дослідників. Серед імовірних причин: небажання псувати відносини з країною, яка найбільш постраждала від війни – СРСР (тим більше в пору «розрядки» напередодні розвалу Союзу); відносна «недавність» війни та культивоване почуття провини у німців; відсутність бажання ділитися спогадами у численних жертв червоноармійського насилля, а також замалий строк для усвідомлення отриманої колективної травми.

Аналіз публікацій. Тільки від 1990-х рр. з'являються матеріали про злочини Червоної Армії. Серед найбільш відомих: щоденник і книга спогадів Габрієлі Кьопп [17], дослідження авторитетного британського історика Ентоні Бівора [11]. Ясна річ, що викриття злочинів червоноармійців негативно сприйняли на теренах колишнього Радянського Союзу, де міф про Велику Вітчизняну війну не допускав сумнівів щодо їх морально-етичних якостей. Навіть зараз мобілізаційний потенціал цього міфу активно використовують в якості фундаментальної основи державної ідеології та громадянської ідентичності в Росії [12]. Згаданий міф у тій чи іншій формі до сьогодні фігурує також у вітчизняному історичному гранд-нарративі, та його регіональних версіях.

Як наслідок, на пострадянському просторі зустрічаємо не надто багато рефлексій щодо цієї теми. Серед доступних варто виділити шокуючі мемуари учасника війни Ніколая Нікуліна [20], які викликали жваве обговорення, а також відверту книгу Леоніда Рабічева [21]. Вони похитнули усталений міф про славу та визвольну Червону Армію, хоча загалом лишилися маловідомими широкій аудиторії.

Що ж до закарпатської краєзнавчої літератури, то вона теж хвибує на висвітлення заданої проблематики. Прихід радянських військ на терени краю подається зазвичай в рамках офіційного історичного дискурсу. Його типові положення містяться в досі поважній книзі «Закарпатська область» із фундаментальної серії «Історія міст та сіл УРСР», яка служить еталоном при написанні історичної частини локальних краєзнавчих монографій.

Цей еталон описує прихід «визволителів» при-

близно наступним чином (дозволю собі подати його в гіперболізованій формі) : місцеве населення з терпінням чекало братів-визволителів та зустрічало його хлібом та сіллю. Після цього радісні вояки Червоної Армії фотографувалися з щасливими закарпатцями, записували до своїх лав добровольців і вже разом виганяли німецьких та угорських окупантів. Авторитет панівного історичного гранд-нарративу настільки впливовий, що типовий сюжет про прихід «визволителів», які врятували закарпатців від угорсько-фашистського панування та окупації знаходимо в усіх місцевих історіях сіл, які написані краєзнавцями-ентузіастами. Оскільки їх опубліковано вже чимало, у списку літератури вміщую окремі з них [14; 15; 16; 23; 23].

Попри повторення згаданого кліше ці ж таки монографії нерідко містять спогади старожилів, які суттєво доповнюють та нерідко заперечують озвучений вище сценарій приходу радянської армії. І саме з усних свідчень очевидців помітно, що історичний досвід корінного населення Закарпаття відрізняється від усталеної візії української історії [2-10]. Ці спогади та життєві історії оповідачів окреслюють контури місцевої контр-пам'яті щодо подій Другої світової війни, приходу червоноармійців, радянської [18]. Вони містять свідчення про розбій та грабунки, гвалтування, випадки побиття представників цивільного населення, що, однак, не стало предметом узагальнень в локальних нарративах. У них дотепер «визволителям» поблажливо вибачають гріхи та проступки, хоча критично аналізують, скажімо, радянську репресивну політику кін. 1940-х – поч. 50-х рр. І подібно до радянських часів, дивним чином не акцентують увагу на фактах, коли червоноармійці забирали у місцевих селян останню худобу, чого не дозволяли собі німецькі чи угорські війська.

Мета. Загалом, метою цієї статті могла стати спроба реконструкції злочинних діянь червоноармійців на теренах краю за допомогою усно-історичних джерел. Однак, хоча у вітчизняних дослідженнях дедалі активніше залучають живі історії людей, справедливим є зауваження, що для об'єктивної реконструкції минувшини їх слід перевіряти та підкріплювати насамперед архівними документами. Таким чином впливає завдання даного дослідження – висвітлити, на основі архівних матеріалів, маловідому проблему про негативні наслідки перебування радянської армії на теренах Закарпатської України в 1944-45 рр. Вибрані хронологічні межі обґрунтовують тим, що в цей період саме військові володіли найвищою владою й вирішували основні питання устрою цієї території [19, с. 80, 86], аж доки край не став звичай-

ною областю УРСР на початку 1946 року [19, с. 163].

Виклад основного матеріалу. В основу статті лягли насамперед матеріали окремої архівної справи з фонду Президії Народної Ради Закарпатської України (далі НРЗУ) [1, арк. 2-37]. Багато документів мали гриф «таємно» і «цілком таємно». Більшість стосуються перших повоєнних місяців (кінець літа – осінь 1945 року), однак деякі відсилають та згадують події річної давності, коли на території краю відбувалися бойові дії між гітлерівськими та радянськими військами. Серед матеріалів : скарги та заяви потерпілих, описи втраченого майна, документи та звіти розслідувань, реляції НРЗУ до керівництва військових гарнізонів, листування й подання військового прокурора тощо. На аркушах справи помітні сліди кількох виправлень їх порядкової нумерації, тобто імовірно деякі документи було вилучено або знищено.

Ця справа не надто велика – 27 документів на 36 аркушах, однак їх достатньо для уявлення масштабу злочинності пов'язаних із діяльністю вояків Червоної Армії на теренах краю. Вони переконують, що в 1945 році армійське свавілля щодо мирних жителів було звичним явищем, яке мало не тільки індивідуальний характер, але іноді санкціонувалося й військовим командуванням.

Скарги на діяльність вояків надходили з населених пунктів наступних округів: Хустського, Волівського (суч. Міжгірський р-н), Мукачівського, Перечинського, Свалявського, Севлюшського (суч. Виноградівський р-на), Тячівського, Велико-Березнянського, Ужгородського (тобто мова йде про 9 з 13 районів сучасної Закарпатської області). Відсутність у справі документів з інших округів не означає, що там не було зловживань військовими своєю владою. Зокрема, усні джерела оповідають про випадки крадіжок та розбою й гвалтувань у всіх округах [2-10]. Їх масштаб був навіть вищим у випадку угорських сіл Берегівського, Виноградівського та Ужгородського округів. А вже одразу після «визволення» у листопаді 1944 року там здійснили трудову мобілізацію, а по суті депортацію, угорців чоловічої статі віком від 18 до 55 років, залишивши жінок, дітей та чоловіків похилого віку, які не могли чинити опір воякам [19, с. 146-147].

Значна частина індивідуальних чи колективних скарг-заяв із матеріалів архівної справи описує випадки:

- пограбування приватних квартир (міста Ужгород, Хуст) [1, арк. 26-27, 31-32].
- випасання армійських коней на селянських ділянках засіяних житом чи пшеницею, озимого культуурою, косовицею (села Крива, Верхній Студений, околиці міст Хуста та Мукачєва) [1, арк. 17, 19, 33-34, 35];
- вилучення сіна у розмірах понад норму т. зв. «добровільного фуражування»; крадіжку худоби, птиці; нищення матеріалів для ремонту школи, нанесення фізичних побиттів як чоловікам, так і жінкам (села Уклин, Чєпа) [1, арк. 18, 25];
- реквізиції селянських коней та упряжі до них (села Кострино і Солотвино, м. Тячів) [1, арк. 20, 29, 36].

До речі, у документі з с.Кострино йдеться про випадок насильної реквізиції червоноармійцями всіх селянських коней разом з упряжжю ще в жовтні 1944 р. Селяни, вичитавши у обласній газеті «Закарпатська Україна» (число № 122 від 18 вересня), що Червона Армія дарує коней на потреби краю, звернулися до голови НРЗУ в надії, що їм виділять «по одній конині», бо їм (хліборобам) нема чим обробляти землю.

Як правило, такі випадки траплялися в околицях населених пунктів, неподалік місця дислокації армійських частин/гарнізонів, представники яких забезпечували потреби армії не рахуючись із правом власності місцевого населення. З огляду на ті буремні часи вчинки червоноармійців не були чимось незвичайним, як для території, де ще не так давно відбувалися бойові дії. Однак архівні матеріали свідчать, що військовики відбирали не лише продовольство для себе чи фураж для коней, але й особисті речі краян або казенне майно. Зокрема, в с. Тур'я Ремєта, солдати із в/ч № 33073 забрали канцелярські меблі, які належали сільському народному комітету с. Раково. Про це відомо із заяви на ім'я голови НРЗУ Івана Туряниць з проханням сприяти поверненню майна [1, арк. 16].

Подібний випадок, згідно свідчення директора державної швейної фабрики Адольфа Лебовича, стався в м. Хуст [1, арк. 15, 24]. Вояки із штабу 242-ї гірсько-стрілецької Таманської дивізії, яка дислокувалася в місті, погрожуючи сторожу зброєю винесли з приміщень фабрики столи й електроприлади. У той же період солдати регулярно грабували населення сусідніх сіл по наводці обізнаних жителів, які орієнтували їх на більш заможних людей, тобто куркулів [7]. Логічно припустити, що крадіжка меблів чи речей передбачала організацію їх купки й перепродажу, що неможливо вчинити без посередництва корінних краян. Загалом, факти підштовхують до думки про налагоджену кооперацію солдат із місцевими ділками. До речі, за роки спілкування із людьми з усіх районів області, ми зустріли зовсім небагато свідчень про випадки пограбування місцевих жителів німецькими чи угорськими вояками, тоді як про привласнення речей червоноармійцями ходять цілі легенди.

Як слідує із кількох документів військового прокурора, майора юстиції на прізвище Разно (у матеріалах відсутні його ініціали), власники квартир та будинків у м. Хуст регулярно скаржилися з приводу п'ятики червоноармійців, а також зниклих речей [1, арк. 23-24, 26-27]. Підозрювали при цьому гарнізонних офіцерів або їх шоферів чи ординарців. Оскільки доказів, зазвичай, не знаходили, а військовий прокурор вірив насамперед словам червоноармійців, а не заявників, то траплялося, що потерпілих обвинувачували у наклепі на офіцерів Червоної Армії й притягували до судової відповідальності. Прокурор Разно наводить приклади, коли постраждалі імітували своє пограбування, тоді як насправді самі приховували своє нібито украдене майно.

Чи дійсно це було так – неясно, однак зниклі речі іноді знаходили після проведення бесіди, обшуків та допитів. Оскільки радянські методи «добування» свідчень зазвичай були дуже негуманні, то їх варто перевірити шляхом опитування учасників тих подій, що представляється мало можливим за давністю часу. Із матеріалів справи, до речі, помітно, що військовий прокурор та представники гарнізонної влади нерідко уникали з розслідуванням, затягували слідство або закривали справи [1, арк. 21-24]. Практикували втрату надісланих на розгляд документів, критикували дії слідчих, які проводили первісне розслідування злочинів, висловлювалися сумнівні у вірному оформленні заяв потерпілих і т.д.

Масштаби злочинності армійців дислокованих у тому ж таки Хустському окрузі засвідчують кілька документів із грифом «цілком таємно». В межах округу діяли групи бандерівських формувань, які завадали цивільному населенню значні незручності [7]. Однак, архівні матеріали, можливо, дещо реабі-

літують бандерівців [1, арк. 37]. Згідно розсекреченої справи, в місцевому гарнізоні знайшовся підприємливий та ініціативний офіцер із 900-го стрілецького полку загдуваної вище 242 дивізії. Цей капітан Леонід Саватьєв разом із 25 солдатами, користуючись службовим автомобілем, під виглядом бандерівців організував грабж жителів сіл округи (Драгово, Золотарьово, Сокирниця, Салбодош) наприкінці вересня 1945 року. Історія їх виявлення та затримання нагадує детективний трагікомічний сюжет із втечею, переслідуванням, спробою вбивства міліціонера із с. Сокирниця, пограбуванням учителя із с. Драгово, у якого відняли гроші й роздягли, забравши взуття та одяг (в т.ч. підтяжки) [1, арк. 37]. До честі військової прокуратури, цей випадок не «заминали», а відправили на розгляд до суду, щоправда подальша доля справи невідома.

Усі згадані вище випадки виявляють приклади низового (горизонтального) свавілля армійців. Однак було кілька справ, які показали вертикальний характер протиправної діяльності, тобто були наслідком не спорадичних вчинків солдат чи навіть офіцерів з метою особистого збагачення, а реалізацією рішень більш високого командного чину.

Зокрема, цікавим документом, який розкриває ієрархію відносин цивільної та військової влади, є доповідна записка завідуючого земельним відділом Мукачівського народного комітету на ім'я голови НРЗУ [1, арк. 33-34]. У ній йдеться, що деякі частини мукачівського гарнізону (зокрема, полк під командуванням полковника Бихова) самовільно займають будинки та землі, попри категоричні протести представників цивільної адміністрації, які пропонували альтернативні локації. У результаті прилаштування захоплених земель під потреби військової частини, вояки почали знищувати цінні виноградники на Червоній горі та деякі будови у с. Росвигово, виселяти людей. Крім того, з метою охорони артилерійських складів у с. Черник, військова комісія постановила встановити довкола них 400-метрову заборонну зону із знесенням усіх наявних споруд та 5-км заборонний район, який мав охопити більшу частину Мукачєва. У доповідній записці її автор з цього приводу дуже дивується, оскільки попередники – чехословацькі та угорські військові для безпеки цих самих складів боєприпасів таких заходів не потребували.

Як аргументував урядовець – ці та інші дії вояків унеможлилювали майбутні плани запланованої широкої індустріалізації міста. Крім того, втрачалися десятки гектарів кращих територій відведених для ведення городництва, на які розраховувала цивільна адміністрація для забезпечення мукачівців продуктами сільського господарства. У цій же записці була скарга на начальника Мукачівського гарнізону. Той заявив, що якщо комісія згаданої військової частини прийде до висновку про необхідність проведення додаткових заходів необхідних для військових потреб (зокрема знищення всіх виноградників на Червоній Горі чи горі Галіш), то їх буде вчинено не зважаючи на наслідки.

Ще одна справа, яка фігурує під грифом таємно, вражає навіть на тлі згаданих випадків [1, арк. 2-14]. Представник Тячівського окружного народного комітету на прізвиське Чередніченко у доповідній записці на ім'я Івана Турянці описує «бойовий» шлях одного із полків I-го кавалерійського корпусу, який здійснював передислокацію з Угорщини до м. Станіславів (суч. Івано-Франківськ) [1, арк. 2-3]. На початку жовтня 1945 р., слідуючи маршрутом з м.Тячева у напрямку пункту призначення, ця військова частина зупинилася перепочити на кілька днів в с. Дубово-

му, де пограбувала 192 родини. Особовий склад кавалерійського полку зазвичай налічував приблизно 900 чол. Населення Дубового наприкінці війни мало орієнтовно від 3.5 до 4 тис. жителів. Вранці 3 жовтня полк вирушив далі, де така ж доля спіткала наступні села: Красношори (суч. Красна), Брустури (суч. Лопухів), Усть-Чорна та ін.

Співробітники опергрупи НКДБ з лейтенантом Комісаровим та полковником Пушкіним з прикордонної частини НКВС намагалися затримати порушників. Однак командир військової частини відмовився їх видати, так само як і назвати своє прізвище чи повідомити номер частини. Більш того, він заявив, що отримав наказ від командира корпусу (Героя Радянського Союзу генерал-майора Баранова) – на шляху слідування починаючи від м. Тячева забирати у цивільного населення їжу і речі, проводити арешти, а якщо буде необхідність то ще й виконувати розстріли. Чередніченко вимагав негайно повідомити про подію Лева Мехліса, який був на той момент членом Військової Ради Прикарпатського воєнного округу, щоді по затриманню полку на шляху слідування й поверненню людям майна. Також вимагалася призначити розслідування за участі військового прокурора.

У справі є копія протоколу, оригінал якої завірив голова СНК Дубового – Дмитро Подольський [1, арк. 3-8]. Протокол містить список прізвищ постраждалих, їх адреси та поіменний перелік втраченого майна. Серед награваного, окрім продуктів харчування та сіна для коней фігурували: вулики із бджолами, жіночі плаття, спідниці, платки, різний посуд, рушники, простирадла, ковдри, скатертини, взуття, годинники, гроші (угорські пенге та рублі) і т.д.

Окремий документ [1, арк. 12-14] висвітлює розслідування, яке 4 жовтня здійснив тячівський прокурор Г.Добряков. Він вислухав начальника райвідділу держбезпеки лейтенанта Комісарова та голову місцевого СНК, а також опитав жителів села і у результаті відтворив ситуацію наступним чином.

У с. Дубовому кавалерійський полк відпочивав два дні – 1 та 2 жовтня. Його командир вимагав у голови села тонну м'яса та 15 тон сіна. Останній отримав вказівку від окружної влади нічого не давати без оформленого належним чином наряду. Однак військові відібрали 15 тон сіна, 1 бика, 1 теля та 26 овець. На вимогу вони видали розписку за підписом лейтенанта Греховодова, але без зазначення військової частини. До того ж, на відтиску печатки пальцем був змазаний номер військової частини, так щоб його неможливо було розгледіти. Окрім зазначеного, арміїці відібрали від селян ще понад 30 тон сіна, яке частково згодували коням, частково спалили чи забрали з собою. Як наслідок, дубівчани опинилися без запасів сіна на зиму.

Однак на цьому їх біди не закінчилися. Перед виходом на маршрут, військові пограбували селян, серед яких був навіть один поранений воїн-доброволець. Група представників держбезпеки та прикордонники наздогнали полк, однак його командир та начальник штабу відмовилися називати номер частини й видати винуватців, заявивши, що чужого майна ніхто не брав, а зупинятися для розслідування не мають права, бо мусять слідувати на місце дислокації. Вони натякнули, що мали орієнтировку, згідно якої дубівчани підтримують бандерівців, а тому червоноарміїці мали намір обстріляти село, перед тим як стати на відпочинок 1 жовтня.

Матеріали свого розслідування тячівський прокурор надіслав вищим посадовцям з пропозицією діяти на їх розсуд вочевидь не бажаючи розбиратися з військовиками самотужки. Добряков згадує також

бандерівців, які дійсно промишляли в околицях сусідніх сіл. Він пропонує провести ретельне розслідування щодо пограбування селян червоноармійцями, щоб була злочини бандерівців не приписали Червоній Армії. Також він звертає увагу, що слід покарати винуватців грабунку, оскільки це спричиняє негативне відношення з боку місцевого населення, а також утруднює виконання держпостачань.

Очевидно, що наведена вище невдала спроба місцевої влади розібратися із червоноармійцями демонструє конфлікт між органами держбезпеки, внутрішніх справ з одного боку та армією з іншого, представники якої не встигли перейти в «режим» мирного часу. Яким чином вирішилася справа із винуватцями невідомо. Що ж до населення Дубового, то представники окружної влади клопотали до очільника НРЗУ Івана Турянці з приводу компенсації та допомоги постраждалим напередодні зими.

Висновки. Отримані у результаті дослідження відомості дають можливість скоригувати обриси північного історичного дискурсу, який до тепер відтворює певні радянські кліше. Зокрема, майже не відбулося критичного осмислення усталених поглядів на «визволителів» Закарпаття. Чи не єдиним виклю-

ченням є недавня монографія В. Мішанина, де згадується про злочини військових, щоправда не у період Закарпатської України, а коли вона стала звичайною областю УРСР [19, с. 165-166].

Опрацьовані у ході вивчення документи підтверджують усно-історичний матеріал, який свідчить, що в період превентивної радянзації краю злочинні дії червоноармійців не були випадковим явищем. Військова адміністрація тоді мала значно більше влади, ніж органи держбезпеки і внутрішніх справ та цивільні установи Закарпатської України. Це проявлялося не тільки у впливі на прийняття політичних рішень, але й неконтрольованих владою злочинних діяч червоноармійців, які на території Закарпаття нерідко поводилися радше як зайовники, а не «визволителі». Високий рівень злочинності був характерним для солдат та молодших офіцерів, які вочевидь співпрацювали із місцевим кримінальним контингентом. Крайова цивільна влада і особливо НРЗУ намагалася залагодити наслідки злочинів та попередити випадки сваволі червоноармійців. Однак це не завжди вдавалося, тим більше, що військовий прокурор чи керівництво гарнізонів зазвичай доклали зусиль, щоб відстояти своїх солдат чи офіцерів.

Список використаних джерел

1. Державний архів Закарпатської області. Ф. Р-14. Оп. 1. Спр. 192. Повідомлення громадян та голів сільських Народних комітетів про збитки, нанесені частинами Червоної Армії на території Закарпатської України та листування з військовою прокуратурою по цьому питанню (4 жовтня 1945 - 30 грудня 1945). На 36 арк.
2. Балог Г.В. 1937 р.н. Записав П.Леньо 17.07.2018 р. в с. Шаланки Виноградівського району Закарпатської обл.
3. Говдан І.Ф. 1938 р.н. Записав П.Леньо 20.12.2015 р. в с. Орихівця Ужгородського р-ну Закарпатської обл.
4. Дутчук О.М. 1940 р.н. Записав П.Леньо 8.07.16 р. в с. Луг Рахівського р-ну Закарпатської обл.
5. Колодій І.С. 1930 р.н. Записав А.Вашкеба 3.07.2015. р. в с. Оноківці Ужгородського р-ну Закарпатської обл.
6. Костура М.Ю. 1933 р.н. Записала Л.Сас 25.04.2015 р. у с. Зняцьово Мукачівського району Закарпатської області.
7. Липей П.І. 1938 р.н. Записав П.Леньо 6.07.2018 р. в с. Широке Виноградівського р-ну Закарпатської обл.
8. Міллер І.І. 1928 р.н. Записав П.Леньо 29.04.2014 у с. Богдан Рахівського р-ну Закарпатської обл.
9. Павлючок М.В. 1927 р.н. Записав П.Леньо 6.07.2017 р. в с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл.
10. Кубера І.В. 1927 р.н. Записала А. Мадар 2.03.2019 р. в с. Дубове Тячівського р-ну Закарпатської обл.
11. Бивор Э. Падение Берлина. 1945. М. : ООО «Издательство АСТ», ООО «Транзиткнига», 2004. 622 с.
12. Гудков Л. «Память» о войне и массовая идентичность россиян / Память о войне 60 лет спустя. Россия, Германия, Европа. М. Новое литературное обозрение, 2005. С. 83-103.
13. Джила М. Беседы со Сталиным / Лицо тоталитаризма. М. : Новости, 1992. С. 10-158.
14. Дугал О. Село Луг над Тисою і Кісвою. Ужгород : Видавництво «Карпатська вежа», 2011. 219 с.
15. Керечан О. Олешник – Егреш. Село на Виноградівщині. Ужгород : Видавництво В.Падяка, 2004. 116 с.
16. Кобаль А., Фегир В. Заріччя. Історико-краєзнавчий нарис. Ужгород : ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2004. 80 с.
17. Кюпп Г. Навіщо у народилася дівчинкою? : сексуальні «подвиги» радянських визволителів. К. : Гамазин, 2011. 160 с.
18. Ливко П. «Визволителі», «окупанти» та «інші» у спогадах закарпатців міжвоєнного періоду та часи війни // Етніка Карпат. 2017. № 2. С. 45-55.
19. Мішанин В. Радянська Закарпаття 1944-1950 рр. Ужгород : РІК-У, 2018. 644 с.
20. Никулин Н.Н. Воспоминания о войне. М. : Изд-во Гос. Эрмитажа, 2008. 244 с.
21. Рабичев Л.Н. Война все спишет. Воспоминания офицера-связиста 31 армии. 1941-1945. М. : ЗАО Издательство Центрполиграф, 2010. 254 с.
22. Россоха М.І. Березово – колыска моєї душі. Художньо-документальні оповіді та матеріали. Ужгород : ПП Данило С.І., 2014. 192 с.
23. Фегер М. Життєва стежина: поезії, легенди, перекази, спогади. Ужгород : Патент, 2013. 225 с.

References

1. DAZO. F. R-14. Op. 1. Spr. 192. Povidomlennja ghromadjan ta gholiv silsjskykh Narodnykh komitetiv pro zbytky, naneseni chastynamey Chervonojji Armiji na terytoriji Zakarpatskoho Ukrainy ta lystuvannja z vijskovoju prokuratoruju po cjomu pytannju (4 zhovtnja 1945 - 30 ghruhdnja 1945). Na 36 ark. (in Ukrainian).
2. Balogh Gh.V. 1937 r.n. Zapysav P.Lenjo 17.07.2018 r. v s. Shalanky Vynoghradivskogho rajonu Zakarpatskoho obl. (in Ukrainian).
3. Ghovdan I.F. 1938 r.n. Zapysav P.Lenjo 20.12.2015 r. v s. Orikhovycja Uzhghorodskogho r-nu Zakarpatskoho obl. (in Ukrainian).
4. Dutchuk O.M. 1940 r.n. Zapysav P.Lenjo 8.07.16 r. v s. Lugh Rakhivskogho r-nu Zakarpatskoho obl. (in Ukrainian).
5. Kolodij I.S. 1930 r.n. Zapysav A. Vashkeba 3.07.2015. r. v s. Onokivci Uzhghorodskogho r-nu Zakarpatskoho obl. (in Ukrainian).
6. Koshtura M.Ju. 1933 r.n. Zapysala L.Sas 25.04.2015 r. u s. Znjacjovo Mukachivskogho rajonu Zakarpatskoho oblasti. (in Ukrainian).
7. Lyfej P.I. 1938 r.n. Zapysav P.Lenjo 6.07.2018 r. v s. Shyroke Vynoghradivskogho r-nu Zakarpatskoho obl. (in Ukrainian).
8. Miller I.I. 1928 r.n. Zapysav P.Lenjo 29.04.2014 r. v s. Boghdan Rakhivskogho r-nu Zakarpatskoho obl. (in Ukrainian).
9. Pavljuchok M.V. 1927 r.n. Zapysav P.Lenjo 6.07.2017 r. v s. Lazeshhyna Rakhivskogho r-nu Zakarpatskoho obl. (in Ukrainian).
10. Cubera I.V. 1927 r.n. Zapysala A. Madar 2.03.2019 r. v s. Dubove Tjachivskogho r-nu Zakarpatskoho obl. (in Ukrainian).
11. Bivor J. Padenie Berlina. 1945. M.: ООО «Izdatel'stvo AST», ООО «Tranzitkniga», 2004. 622 s. (in Russian).
12. Gudkov Lev. «Pamjat'» o vojne i massovaja identichnost' rossijan / Pamjat' o vojne 60 let spustja. Rossija, Germanija, Evropa. M. Novoe literaturnoe obozrenie, 2005. S. 83-103. (in Russian).
13. Dzhyllas M. Besedy so Stalinym / Lico totalitarizma. M. : Novosti, 1992. S. 10-158. (in Russian).

14. Dutchuk O. Selo Lugh nad Tysoju i Kisvoju. Uzhghorod: Vydavnyctvo «Karpatsjka vezha», 2011. 219 s. (in Ukrainian).
15. Kerechan O. Oleshnyk – Eghresh. Selo na Vynohradivshhyni. Uzhghorod: Vydavnyctvo V.Padjaka, 2004. 116 s. (in Ukrainian).
16. Kobalj A., Feghyr V. Zarichchja. Istoryko-krajeznavchyj narys. Uzhghorod: VAT «Vydavnyctvo «Zakarpattja», 2004. 80 s. (in Ukrainian).
17. Kjopp G. Navishho ja narodylasja divchynkoju? : seksualjni «podvyghy» radjansjkykh vyzvolyteliv. K.: Ghamazyn, 2011. 160 s. (in Ukrainian).
18. Lenjo P. «Vyzvolyteli», «okupanty» ta «inshi» u spoghadakh zakarpatciv mizhvojennoho periodu ta chasy vijny // Etnika Karpat. 2017. № 2. S. 45-55. (in Ukrainian).
19. Mishhanyn V. Radjanizacija Zakarpattja 1944-1950 rr. Uzhghorod: RIK-U, 2018. 644 s. (in Ukrainian).
20. Nikulin N.N. Vospominanija o vojne. M. : Izd-vo Gos. Jermitazha, 2008. 244 s. (in Russian).
21. Rabihev L.N. Vojna vse spishet. Vospominanija oficera-svjazista 31 armii. 1941-1945. M : ZAO Izdatel'stvo Centrpoligraf, 2010. 254 s. (in Russian).
22. Rosokha M.I. Berezovo – kolyska mojeji dushi. Khudozhno-dokumentaljni opovidi ta materialy. Uzhghorod : PP Danylo S.I., 2014. 192 s. (in Ukrainian).
23. Fegher M. Zhyttjeva stezhyna: poeziji, leghendy, perekazy, spoghady. Uzhghorod: Patent, 2013. 225 s. (in Ukrainian).

SUMMARY

CRIMES OF THE RED ARMY DURING THE PERIOD OF PREVENTIVE SOVIETIZATION OF TRANSCARPATHIAN UKRAINE

P. Leno (Uzhghorod)

In the article, the author investigates the crimes of the Red Army in Transcarpathia in 1944-1945. It was a time, when preventive Sovietization was carried out in the region, the purpose of which was to ensure the process of incorporating Transcarpathia into Soviet Ukraine. The basis of this scientific work are archival materials of the Transcarpathian regional archive (DAZO), as well as oral-historical sources. The archival documents contain: complaints of the injured population, materials of official investigations, documents of the People's Council of Transcarpathian Ukraine (NRZU), military prosecutor's office and authorities of villages and cities. Declassified archival data give an idea of the scale of criminal activity of Soviet soldiers and officers in the territory of Transcarpathia in the period, when the military administration had the highest power compared to civilian authorities. Evidence suggests that crimes existed both at the horizontal (grass-roots level) and vertically, when they were committed as a consequence of the orders of the senior officers, for example, regiment or garrison commander. In addition to the common requisition of food and feed, soldiers, using weapons, robbed civilians for personal enrichment, which undermined the authority of the new communist government. Representatives of the civil administration (especially the People's Council of Transcarpathian Ukraine) tried to level out the consequences of the criminal activities of the Red Army, but in the confrontation with the military power the positive result was not always successful. The data obtained as a result of the research allow us to change the existing romanticized clichés about “the Liberators” and create a more realistic image of the Red Army of the study period.

Keywords: preventive Sovietization, Transcarpathian Ukraine, Red Army, «the Liberators», requisitions, robbery, crimes, investigations, resident's complaints, military and civil administration.